

ІНСТИТУТ ЗАСТАВИ В СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Вибір теми дослідження обумовлений насамперед тим, що інститут застави надзвичайно актуальний в нині чинному цивільному законодавстві нашої країни. Крім того, при регулюванні заставних відносин досить цікавим є досвід країн з вже сформованою правовою базою щодо регулювання застави, застосування якої в нашій правовій системі має позитивне підґрунтя.

Слід зауважити, що інститут застави вивчали відомі фахівці А. Вишневський, І. Пучкова, Г. Ф. Шершеневич, Л. А. Лунц, О. С. Йоффе, Д. А. Медведєв, П. А. Філеєв, С. Я. Школьник, Л. Кассо, В. Солов'єв, С. Пергамент та інші.

Заставне право, будучи одним із найстаріших інститутів цивільного права, завжди викликало і викликатиме особливий інтерес цивілістів. Найбільш спірним є питання про правову природу застави, оскільки сама конструкція інституту застави складається з речових і зобов'язально-правових елементів, а отже виникає питання про віднесення застави або до речового, або зобов'язального права.

Розвиток інститутів цивільного права відбувається під впливом конкретно-історичних і соціально-економічних потреб.

Повною мірою це належить до розвитку речового і зобов'язального права. І. А. Покровський писав, що «одним лише правом власності міг би задовольнятися лише найпримітивніший економічний побут», і оскільки одне з основних завдань цивільного права становить розподіл майнових благ між окремими членами суспільства, тобто перш за все речей, то засобом такого розподілу є надання суб'єктивних речових прав [1].

У той самий час слід мати на увазі, що в римському праві не було класифікації майнових прав на речові й зобов'язальні, вони розрізняли лише позови речові (*actiones in rem*) і позови особисті (*actiones in personam*).

Право власності належить до речових прав, і у зв'язку з цим ми можемо говорити про фактичне володіння річчю і право на чужі речі, куди ми і відносимо право застави.

Іншими словами, межа панування над річчю може бути різна, але лише «панування обіймає річ в якнайповнішому розмірі, допускається законом, називається правом власності» [2].

І тут, безумовно, виникало питання про те, чи належить ця власність одній особі чи декільком. У рамках розвитку заставного права це питання набувало особливого інтересу, оскільки застава — це, перш за все, право на майнову цінність об'єкта, що належить конкретній особі. Саме тому ідея розділеної власності, що існувала при феодалізмі, допускала право власності на одну й ту саму річ декільком власникам, не задовольняла інтересів кредитора. У різних країнах, залежно від конкретно-історичних умов, це питання вирішувалося по-різному.

Є. А. Суханов зазначає, що німецькі пандектисти розробили теорію обмежених речових прав, яка дозволила юридично забезпечувати економічно необхідну участь однієї особи в праві власності іншої, але дана теорія не була прийнята в англо-американському праві, оскільки, додержуючись власних консервативних традицій, вони розробили замість цього систему прав власності, в якій вони розглядали «як «в'язку прав» окремі елементи, які в різному обсязі й у будь-яких поєднаннях можуть знаходитися одночасно в різних правомочних осіб, що вважаються власниками» [3]. Більшість даних прав стосуються надання правомочній особі можливості використовувати чуже майно (нерухомі речі та майнові комплекси), а застава і право притримання розглядаються як «забезпечувальне право», основним критерієм класифікації обмежених речових прав стають об'єкти відповідних прав.

На українських землях, аж до початку ХІХ століття (видання Зводу Законів Російської імперії), право власності в законодавчих актах було невизначене, хто володів майном, той і мав право здійснити на ділі всю суть права власності, у тому числі й заставне право.

Центральним інститутом речового права був інститут права власності, який впливав на розвиток всіх інститутів цивільного права. У російському праві, до ХVІІ століття, саме речове право найяскравіше відображало всі суперечності цивільного права того часу, оскільки до цього часу вже виникли закони, що регулювали речово-правові відносини, які відображали феодальний характер пануючих відносин [4].

Подальший розвиток інституту застави як речового права був перерваний створенням у Росії 1917 року нової правової системи і руйнуванням системи речового права, що існувала донині, із заборонаю власності приватних осіб на землю, промислових підприємств тощо. Вони переставали бути об'єктами цивільного обігу, а отже, не могли бути предметом застави.

У 20-х роках ХХ століття застава втратила своє значення і служила, за словами П. Ф. Митропольського, знаряддям при здійсненні господарського плану [5].

Під час вдосконалення українського цивільного законодавства було визнано неправильним положення про внесення застави до розділу «Речове право», оскільки, на думку багатьох юристів, було би правильніше вважати заставне право суто зобов'язальним правом, у якому моменти реального речового забезпечення відійшли на задній план. Полеміка з даного питання велася багато років, а в Цивільному кодексі РРФСР 1964 року заставне право, як і в сучасному російському законодавстві, було віднесено до зобов'язального права [6].

Суть речового права відображена в Німецькому цивільному уложенні (НЦУ), яке «поділяє всі речі на земельні ділянки та рухомі речі... НЦУ називає цілий ряд речових прав: право власності, особисті сервітути, узуфрукт, право за будови, право на отримання певної цінності з чужої речі (застава рухомості, іпотека нерухомості та ін.). Основним речовим правом є право власності: “Власник речі може поводитися з річчю на свій розсуд і виключати інших від будь-якого впливу на неї”» [7].

Що стосується заставного права, то в сучасному цивільному законодавстві ФРН воно так і належить до речового права і його об'єктами можуть бути як рухомі речі, так і права, які підрозділяються на речові права із зобов'язань, цінні папери і нерухомість. Слід зазначити велику кількість статей, регулюючих заставу, їй присвячені § 113 1190, § 1204 1296 Цивільного кодексу.

У ФРН речове право передбачає можливість розпорядження лише індивідуально певними речами.

У французькому праві на початку XIX століття були скасовані середньовічні цивільно-правові інститути і закладені основи сучасного приватного права. 1804 року був введений Цивільний кодекс Наполеона, книга друга Кодексу «Про майно і різні видозміни власності» була присвячена регламентації речових прав, де центральне місце посів інститут власності, і, закріплюючи це право, укладачі внесли до Кодексу правила про сервітути. У ЦК отримав розвиток і такий речово-правовий інститут, як узуфрукт, а також були закріплені ще два речово-правові інститути — користування чужою річчю і проживання в чужому будинку [8].

Іпотека у ФЦК 1804 року розглядалася як самостійний спосіб речового забезпечення зобов'язання (поряд із заставою і правом притримання). За загальним правилом іпотека може бути встановлена лише на нерухоме майно, але закон допускав встановлення іпотеки на морські, річкові й повітряні судна, які належать до категорії рухомого майна.

Сьогодні у Франції, як і в інших європейських державах, заставні операції мають значне поширення в господарському обігу, особливо вони зросли у зв'язку з можливістю здобуття банківського кредиту під заставу цінних паперів, продукції або навіть цілком підприємств. Іпотека і застава у французькому законодавстві розглядаються як різні форми речового забезпечення зобов'язань (до способів речового забезпечення належить також право притримання і привілею), тобто застава у французькому праві розуміється у вузькому смислі й не включає іпотеки.

Відносно зобов'язального права, і перш за все договірних відносин, то тут з римського права було використано ідею «рівності сторін договору, його добровільності й беззаперечності. Згода сторін була необхідною умовою дійсності договору». Згідно зі ст. 1109 «немає дійсної згоди, якщо згода була дана лише внаслідок омани або якщо вона була досягнута насильством чи обманом... У разі невиконання договору, в якому передбачалося зобов'язання боржника надати річ кредитор, останній міг вимагати через суд передання йому цієї речі». Згідно зі ст. 1142 «будь-яке зобов'язання зробити або не робити приводить до відшкодування збитків у разі невиконання з боку боржника» [9].

Аналізувати англійське право у зв'язку із своєрідністю розвитку британської правової системи досить складно.

Говорити ж про речове або зобов'язальне право і віднесення інституту застави до того чи іншого взагалі не можна, оскільки стосовно англійського права ці поняття досить відносні, крім того, між понятійним апаратом англо-

американського заставного права і системою понять континентального права немає такої відповідності.

С. П. Грішаєв зазначає, що заставне право Англії зазнає на собі вплив особливостей її правової системи; норми цивільного права, складовою частиною якого є заставне право, в Англії не кодифіковані. Наприклад, правила передачі в заставу рухомого або нерухомого майна регулюються окремими законодавчими актами і судовими прецедентами [10].

У праві Англії, як і у США і в Німеччині, право застави віднесене до обмежених речових прав. Через свій абсолютний характер обмежені речові права діють відносно всіх третіх осіб і повинні дотримуватися всіма третіми особами.

У системі англійського права цивільне право складається з безлічі розділів і підгалузей, тому заставне право може розглядатися, наприклад, у рамках контрактного права або комерційного чи торговельного, крім того, застава може регулюватися рядом законодавчих актів.

У західній юриспруденції договори визначаються в термінах контрактного права, норми якого визначають, чи підлягає примусовому забезпеченню виконання зобов'язання, однак не будь-яка угода між приватними особами визнається контрактом (наприклад, угода побутового характеру), заставні правовідносини можуть регулюватися і комерційним правом, яке охоплює питання контрактів, що укладаються у сфері споживчого кредиту [11].

Основне обмеження видів заставних обтяжень в англійському праві відбувається і на підставі загального (статутного права), і на підставі права справедливості. Так, наприклад, застава, заснована на нормах справедливості, — це договір, який створює обтяження майна, але не передає заставодержателю титул або інтерес, засновані на загальному праві. Так, за договором іпотечної застави, яка заснована на загальному праві, заставодержателю належить право володіння іпотечним майном, а також право негайно вступити у володіння цим майном, якщо договором не передбачене інше. Майно, заставлене відповідно до загального права, може заставлятися неодноразово.

По праву справедливості заставодержатель може володіти заставним майном за наявності спеціальної угоди про це або за наказом суду. Маючи відповідні повноваження, заставодержатель має право продати закладене майно або отримати судовий наказ про позбавлення заставодавця права викупу застави.

Цивільне право Сполучених Штатів Америки розвинулося з англійського цивільного права і зберегло незмінними деякі інститути, перш за все це стосується права власності на нерухомість, підлеглого через історичні традиції безлічі архаїчних норм, що склалися в середньовічному праві Англії. Діючи на користь кредитора, багато архаїчних ознак зберігає і заставне право.

Та все ж, як і в інших країнах, у США застава є одним із основних способів забезпечення виконання зобов'язання.

У праві США існує і поняття «ручної застави». Під ним розуміється залежне притримання рухомого майна для забезпечення виконання зобов'язання. Заставодержатель на додачу до права володіння заставленим майном набуває спеціального речового права на нього.

За американським правом, застава поширюється не лише на рухомі матеріальні речі, але й на «безтілесні речі», до яких належать вимоги, відображені в обігових документах, а також акції та облігації корпорацій.

Характерна особливість цивільного права США, на відміну від багатьох європейських країн, полягає в тому, що допускає іпотеку рухомих речей.

У липні 2001 року в більшості штатів США набрав чинності переглянутий дев'ятий розділ Єдиного торговельного кодексу, де якнайповніше розглядається питання про забезпечувальний інтерес у нерухомості [12].

У цьому плані цікава сама по собі категорія «забезпечувальний інтерес», оскільки вона багато в чому відповідає забезпечувальній функції застави.

Під забезпечувальним інтересом розуміється «інтерес у власності, що надається боржником кредиторів для забезпечення боргових зобов'язань». Даний інтерес забезпечує інтереси кредитора тим, що він дозволяє йому отримати власність, внесена як забезпечення, у тому разі, якщо боржник не виплатить борг.

В ЄТК регулюванню забезпечувальних угод присвячений окремий розділ, який встановив одноманітну структуру, у рамках якої можуть здійснюватися як будь-які сучасні, так і здатні з'явитися в майбутньому механізми забезпечення.

Обтяжена забезпечувальним інтересом власність розглядається як майно, що гарантує повернення кредиту. Для того щоб бути дійсним, забезпечувальний інтерес повинен виконувати три умови: 1) сторони повинні засвідчити угоду про забезпечення, в якій дається опис майна кредиту, що гарантує повернення, або боржник повинен надати майно, що гарантує повернення кредиту у володіння кредитора; 2) кредитор повинен зробити зустрічне задоволення за набуття забезпечувального інтересу (як правило, надання грошового кредиту); 3) боржник повинен володіти речовими правами відносно наданої для забезпечення власності.

В ЄТК перелік видів забезпечувальних угод має приблизний характер, що дає можливість їх розширити через обставини, які змінилися. ЄТК містить ряд універсальних термінів, які можуть використовуватися сторонами при створенні власних правових структур засобів забезпечення, і це, перш за все, такі поняття, як «забезпечувальний інтерес», «забезпечувальна угода» і ряд інших.

Як бачимо, віднесення застави до речового права або зобов'язального в різних країнах, залежно від традицій, що склалися в праві, відбувалося по-різному.

Певні моменти в розвитку заставного права, безумовно, можна використати в майбутньому.

Література

1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. — М., 1998. — С. 207.
2. Хвостов В. М. Общая теория права : элементарный очерк / В. М. Хвостов. — С.Пб. : Тип. Н. П. Карбасникова, 1906. — С. 121.
3. Суханов Е. А. Понятие и виды ограниченных вещных прав // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. — С. 3.

4. Чередникова М. В. О вещных правах по Гражданскому кодексу Российской Федерации. — С. 110.
5. Митропольский П. Ф. О формах банковского кредита // Кредит и хозяйство. — 1927. — № 8–9. — С. 19–29.
6. Новицкая Т. Е. Проблемы правового регулирования имущественных отношений в России во второй половине XVIII в. // Вестник МГУ. Сер. 11. Право. — 2007. — С. 84–108.
7. Бостак Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн / Л. М. Бостак, С. К. Бостак. — С. 491.
8. История государства и права зарубежных стран : учеб. для вузов. В 2 т. Т. 2. Современная эпоха / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2006. — С. 657–658.
9. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / В. П. Глиняний. — 5-е вид., переробл. і допов. — К. : Істина, 2008. — С. 552.
10. Гришаев В. П. Практика применения залогового законодательства в России и за рубежом / В. П. Гришаев. — М. : Юрис, 1992. — С. 24.
11. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / рук. авт. кол. В. В. Залесский. — М. : Норма, 1999. — С. 192.
12. Бернам У. Правовая система США. Вып. 3 / У. Бернам. — М. : Новая юстиция, 2007. — С. 673.

Анотація

Кізлова О. С. Інститут застави в сучасних правових системах. — Стаття.

Дана стаття присвячена розгляду питань встановлення особливостей застави як способу забезпечення виконання зобов'язань, аналізується комплекс заставних цивільних правовідносин у різних правових системах.

Ключові слова: застава, заставні цивільні правовідносини.

Анотация

Кизлова Е. С. Институт залога в современных правовых системах. — Статья.

Данная статья посвящена рассмотрению вопросов определения особенностей залога как способа обеспечения исполнения обязательств. Анализируется комплекс залоговых гражданских правоотношений в различных правовых системах.

Ключевые слова: залог, залоговые гражданские правоотношения.

Summary

Kizlova O. S. Pledge Institute in Modern Legal Systems. — Article.

This article is devoted to a research into the legal nature of the pledge, an analysis of conceptual provisions of system of pledge civil legal relationships different legal systems.

Keywords: pledge, system of pledge civil legal relationships.